

תהליך תורני

(תנובה למאמר 'הפמיניזם האורתודוכסי' - 'צהר' ט')

בדינו המתחשב ורוחש הכבוד אודות פמיניזם אורתודוכסי, העיר הרב ארי שבת¹ מספר הערות חשובות. ראשית, הוא מעיר כי נקודת הראות ההלכתית אינה שוויונית, אלא מניחה תפקידים שונים אך משלימים לנשים ולגברים. שנית, הוא רואה את שורשי הפמיניזם האורתודוכסי בתנועה הפמיניסטית החילונית. שלישית, הוא מבחין בין הגישה ה"אמריקאית" הגלותית, המתאפיינת בניסיון לפתוח לנשים מקסימום תחומים שהיו מוגבלים בעבר לגברים בלבד - קדיש יתומה הוא אך דוגמא לכך - לבין גישה ישראלית מקומית המעוגנת, לדוגמא, באולפנות שמעניקות לנשים השכלה תורנית שהיא בפירוש נשית - בניגוד לפמיניסטית.

אין ספק כי יש אמת רבה בדבריו. אולם אין זו האמת המלאה, ובכך טמונה סכנה גדולה. הסוגיות הן מורכבות הרבה יותר, וראיית הדברים במונחים פשטניים מונעת מאתנו גישה חברתית פורייה ומועילה יותר.

א. בין אנשים לנשים

ניתן להתייחס בקצרה לשתיים מהנקודות:

ראשית, הרב שבת בוודאי יסכים כי תפקידיהם השונים של נשים וגברים אינם, למעשה, נבדלים לחלוטין. ישנן, כידוע, מצוות רבות המשותפות לשני המינים, ומצוות רבות מבין אלו שנשים פטורות מהן, הפתוחות בפניהן כמצוות רשות. האנלוגיה המתאימה ליתומה המבקשת לומר קדיש אינה של ישראל שרוצה לעלות לדוכן ולומר ברכת כוהנים רק כי הוא עצמו חכם ו"ראוי" כמו הכהן המברך. האנלוגיה מתאימה היא אישה המבקשת ליטול את ארבעת המינים, מצווה ממנה היא פטורה. אכן, ראוי לדון באופן רציני יותר בהשלכותיו של כל נושא מצוות הרשות, אולם אין כאן המקום להאריך בכך. התורה היתה יכולה לאסור על כל הנשים לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן, ולא רק לפטור אותן מקיומן. העובדה שלא עשתה כך אומרת יותר מאשר דרשני.

שנית, הטענה כי הפמיניזם החילוני הניע את כל הדיון הזה אולי נכונה - אם כי מוגזמת - אך לא לחלוטין רלוונטית. אכן, יש ללימודים תורניים מתקדמים לנשים שורשים בחברה החילונית. תנועת "בית יעקב" אף היא התפתחה כתגובה לכך שנשים קיבלו השכלה חילונית מתקדמת, והתעורר הצורך לשנות את השכלתן התורנית בהתאם. אם להודות על האמת, הגישה לפיה לימודים תורניים מתקדמים לנשים - כולל אולפנות - הם מצב של "בדיעבד" שאין לעודד, עדיין

1. הרב ארי (יצחק) שבת, 'הפמיניזם האורתודוכסי': במבט גלוי ומבט ישראלי, 'צהר', גיליון ט, חורף תשס"ב.

רווחת בחלק ניכר מהקהילה החרדית. הם גורסים כי לימוד טקסטואלי מתקדם לנשים הוא אסור, ולא היו נותנים גושפנקא לאולפנות, קל וחומר למסלולי לימודים מתקדמים יותר. אך כשם שהאולפנות הפכו מ"בדיעבד" ל"לכתחילה" בקהילותינו, כך גם הפכו רבות מהגישות האחרות שנבעו ממקורות חיצוניים לעמדות "לכתחילה" הנובעות מהחינוך התורני המתקדם שאנו מקבלים כמובן מאליו בקהילה התורנית שלנו. בכדי לסייע בהבנת תהליך זה, הבה נתבונן בסוגיה פשוטה יחסית שאינה ביצרת "רשות הרבים": שולחן הסעודה המשפחתית. האם ייחשב הדבר פסול בעינינו שאישה שלמדה באולפנא והמשיכה, למשל, לעיסוק בעריכת דין, תגיד דבר תורה או תישא דברי ברכה בסעודה לרגל הישג כלשהו של אחד מבני המשפחה? ישנם בתים דתיים בהם ייחשב דבר זה לבלתי-ראוי, אך נראה לי כי ניתן לומר בבטחה כי ישנם רבים בהם לא ייתפס הדבר כך. בתים אלו הם החקשר לדיון הבא.

ב. חיוב נשים בזימון

מה נאמר על שלוש נשים מבית כזה המבקשות לברך את ברכת הזימון לפני ברכת המזון?² האם מדובר בניסיון להשיג "שוויון זכויות לנשים בסולם הערכים הגברי"? עמדת השולחן ערוך ברורה: ברכת הזימון היא רשות לנשים.³ המשנה ברורה מסביר כי

י"ל הטעם דלא רצו חכמים להטיל עליהם חיוב ברכת הזימון כשהם בפני עצמן משום שאינו מצוי כל כך שיהו בקיאות בברכת הזימון.⁴

כשמסייפים לכך את העובדה כי פוסקים מסוימים, מהראש ועד הגר"א, גורסים כי נשים מחויבות בזימון כמו גברים, מתברר מדוע נשים משכילות עשויות לבקש לברך ברכת הזימון כשהן סועדות בקבוצה של שלוש ויותר. ואכן, כתב הבן איש חי "שראוי לכל אדם ללמד לנשי ביתו שיהו מזמנות לעצמן כשאוכלות בשלשה".⁵ אמת היא, שכתב ערוך השולחן כי "ולא שמענו מעולם, שנשים יזמנו לעצמן"⁶ - אך באירופה גם לא שמעו מעולם שנשים לומדות באולפנות.

ג. "שבע ברכות" על ידי אישה

אך הבה נתקדם מעט. כאשר חתן וכלה סועדים עם שני גברים, מוסיפים לאחר ברכת המזון את ברכת "אשר ברא", האחרונה בשבע הברכות. נראה כי החיוב לברך את ברכת החתנים קשור לחיוב של ברכת הזימון. לפיכך, טבעי לשאול כיצד ינהגו חתן וכלה הסועדים עם שתי נשים. אם הן בוחרות לברך את ברכת הזימון, האם יש להוסיף גם את ברכת "אשר ברא"? בעוד שהשאלה מתבקשת וטבעית, התשובה אינה בהכרח כזו. הרב שאול ישראלי זצ"ל טען כי אסור לנשים לברך אף אחת משבע הברכות, כיוון שהחיוב לברכן הוא חלק מהמצוה "לשמח חתן וכלה", שנשים פטורות ממנה.⁷ אולם טיעון זה קשה, כיון שהמצוה לשמח חתן וכלה היא חלק מהחיוב "ואהבת לרעך כמוך", שנשים אינן

2. נוכחות איש אחד או שניים אינה מעכבת. "שלש נשים שאכלו ביחד עם איש אחד או שניים, נכון שאחת מהן תברך ברכת הזימון ולא האיש, אבל ודאי רשאי האיש לענות אחריהן." (הרב דוד אויערבך, הליכות ביתה, סי' יב, סעי' ז, ס"ק יד, בשם דודו הרב שלמה זלמן אויערבך).
3. שו"ע או"ח קצט, ז.
4. משנ"ב שם ס"ק טז.
5. ספר בן איש חי פרשת קרח סעי' יג.
6. ערוך השולחן או"ח קצט, ב.
7. הרב שאול ישראלי, "בעניין ברכת חתנים ושיתוף אשה בהן", ברקאי, קובץ א, קיץ תשמ"ג, עמ' 163-165; חוות בנימין ח"ב סי' ג, עמ' תצג-תצח.

פטורות ממנו.⁸ אכן, הן הרמב"ם והן השולחן ערוך כותבים בעניין ברכת חתנים כי "אין מברכים ברכה זו לא עבדים ולא קטנים"⁹, והשמיטו נשים למרות שבדרך כלל מזכירים נשים, עבדים וקטנים בחדא מחתא. אכן, כתב הרב דוד אויערבך שליט"א:

נראה דלענין ברכת "אשר ברא", אין הכי נמי, שאם שלש נשים אכלו ביחד עם החתן והכלה דשפיר יכולות לברך ברכה זו משום דרק לגבי זימון בשם דבעינן מנין של עשרה אנשים אין האשה בכלל זה, מה שאין כן לענין זימון בשלשה שגם נשים איתנייהו בכלל צירוף זה ורשאות לזמן (ולדעת הגר"א חייבות) ה"ה שרשאות לברך ברכת "אשר ברא"¹⁰.

וכן כתב הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א:

יתכן שכיוון שנשים מזמנות לעצמן אפשר שג' נשים יכולות לברך לעצמן ולברך ברכה זו גם ע"י אישה.¹¹

וכן פסק הרב יהודה הרצל הנקין שליט"א.¹²

הסוגיה של אישה המברכת אחת מ"שבע ברכות" בארוחה משפחתית בה נוכחים עשרה גדולים זכרים ופנים חדשות היא מורכבת יותר, ואין זה המקום לדון בה הלכה למעשה.¹³

אך אופי השאלה הוא שמטריד אותנו, לא התשובה. כשאישה שאינה עוסקת בלימוד תורה רציני מבקשת לברך אחת משבע הברכות, אכן נראה כי היא דורשת רק "שויון זכויות". אך כשהשאלה מגיעה מאישה שלמדה לימודים תורניים ברמה גבוהה, באולפנא ובלימודים מתקדמים - אישה המברכת ברכת הזימון דרך קבע ויודעת שיש להוסיף "אשר ברא" בשעת סעודה עם חתן וכלה - השאלה טבעית ומתבקשת. הבנת אופי השאלה הינה שיקול משמעותי בעיני הפוסק המכריע בסוגיה.

ד. לימוד תורה מתקדם לנשים, והשפעתו

אין ספק כי אלו המתנגדים ללימודים תורניים מתקדמים לנשים יטענו כי האולפנות ומוסדות דומים יוצרים את "המדרון החלקלק" המוביל לכך שנשים תבקשנה להשתתף בשבע ברכות. מאידך, אלו התומכים בלימודים תורניים מתקדמים לנשים יראו בלימודים אלו מענה המסיר את הנימוק של חז"ל לפטור נשים מחיוב ברכת הזימון ושאר החיובים הבאים בעקבותיו אין בכך כדי לומר כי כל אישה הלומדת באולפנא תבקש להוסיף ברכת הזימון לפני ברכת המזון, קל וחומר שתשקול לומר את אחת משבע הברכות. אך הסוגיה אינה קשורה למידת החשיפה לערכים "אמריקאיים" אלא, היא קשורה לכך שאנו מצויים כיום במציאות היסטורית חדשה, ולכולנו - נשים וגברים כאחד - נדרש זמן כדי להתאים עצמנו אליה.

8. ר' מאמרי, "חיוב נשים בברכת כהנים", תחומין, כרך ו', עמ' 120-118.

9. הל' ברכות ב, ט; שו"ע אה"ע סב, ה.

10. במכתב אל, י"ח חשוון תשמ"א.

11. הרב זלמן נחמיה גולדברג, "האם מותר לאישה לברך ברכה משבע ברכות?", המאיר לארץ (עלון ישיבת המאירי לתלמידים המשרתים בצה"ל), מס' 36, מנחם-אב תש"ס, עמ' 33.

12. הרב יהודה הרצל הנקין, שו"ת בני בנים, ח"ג, סי' כז, עמ' ק.

13. הרב גולדברג כתב (שם) שהרמב"ם פסק בהלכות תפילה (יג, יז) "אישה לא תקרא בציבור מפני כבוד הציבור", ומטעם זה הוא לא הזכיר (בהלכות ברכות ב, ט) שאישה לא תברך ברכת חתנים, "כיון שיש כאן האיסור שאמר באישה שלא תקרא בציבור וגם ברכת חתנים היא בציבור". אך זה צ"ע כי ברכה בפני ציבור לא שווה לקריאה בציבור, לדוגמא,

ה. נשים במצוות הרשות

דברים אלו גם לא באו בכדי לרמוז שכל שאלה כזו צריכה להיענות בהיתר. לא כל ענין שנראה לכאורה כי ניתן להתירו הוא אכן מותר, וגישתנו הראשונית צריכה להיות של ניתוח ההיתר או האיסור הטכני. לאחר ההתמודדות עם שאלה זו, יש גם להתייחס לשאלת ההשלכות החברתיות. אך איננו יכולים להתחמק מהעובדה כי ככל שנשים תהיינה משכילות יותר בתחומי ההלכה השונים, כך הן תבקשנה ללמוד ולעשות יותר. אנו חשים בנוח עם כך שנשים נוטלות את ארבעת המינים; עלינו להרגיש בנוח באותה מידה כאשר הן לוקחות על עצמן מצוות רשות נוספות. אם נשים מגיעות בקביעות לבית הכנסת ומקדישות זמן ומאמץ ללימוד תורה, הן תבקשנה לרקוד בעזרת הנשים בשמחת תורה, כשם שהן רוקדות בחתונות. אם נשים מתפללות בציבור דרך קבע - ודאי שעדיף לאישה שאין לה מחויבויות בבית להתפלל בציבור - והן יודעות שגם אמירת קדיש על ידי יתומה מביאה נחת רוח למת, טבעי כי הן תרצינה לומר קדיש כשהן בבית הכנסת, בפרט אם הן יודעות כי גדולי תורה רבים התירו זאת. אם נשים דתיות הרגישות לסוגיות של צניעות החלו לחפש גניקולוגיות לצורכיהן הרפואיים, ואם הן למדו אצל מורות מלומדות במשך שנות השכלתן, הן גם תחפשה "יועצות הלכתיות" בכדי לדון אתן תחילה בשאלות של נידה, ותכניות כמו זו שבמכון "נשמת" תפרחנה. אין מדובר ב"מדרון חלקלק", אלא בתהליך תורני הנובע מהחינוך התורני המתקדם בו נתברכו נשים אלו.

ו. קנה המידה להכרע

כל הדברים הללו מתייחסים לשאלות הנשאלות על ידי נשים מתוקף הלימודים התורניים המתקדמים שהן למדו. אך אין להתכחש לעובדה שרבות משאלות אלו גם נובעות לעתים, כפי שטען הרב שבט, מערכים פמיניסטיים חילוניים. בנקודה זו בדיקת על רבני 'צהר' להחזיק בנקודת ראות ייחודית. רבני 'צהר' אינם שואלים מדוע זוג רוצה לעשות דבר מסוים בטקס נישואיהם, אלא האם הדבר מותר על פי ההלכה. גישה זו אפשרה להם להגיע לקידוש השם על-ידי גישור בין הקהילות החילונית והדתית בארץ. יש ליישם אותה גישה בכל תחומי החיים שיש מגע עם רבנים. ואכן, יש ליישם את המדיניות שקבע הרב אהרן סולובייצ'יק זצ"ל בעניין קדיש יתומה בתחומים רבים אחרים בחיים: אם הרבנים החרדים ימנעו אשה מלומר קדיש במקום שישנה אפשרות שעל-ידי זה תתרבה ההשפעה של הרבנים השמרנים [הקונסרבטיביים] והרפורמים, אז אסור למנוע בת מלומר קדיש¹⁴. החשוב מכל, על אנשים המתמודדים עם סוגיות אלו מנקודת ראות שונות לעשות זאת תוך רחישת כבוד לעמדות התורניות של אחרים, שעל דעותיהם הם חולקים. מדובר בסוגיות רציניות שמטרידות אנשים רציניים. אם אלו שבתוך הקהילה התורנית אינם יכולים לשמוע איש את רעהו, אלו שמחוצה לה יהיו חרשים למסר הכולל של התורה.

אישה נכנסת בין האנשים לברך ברכת "הגומל" בציבור (ראה הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת, ח"ד סי' טז). ועוד, לכאורה דברי הרמב"ם בהל' ט' שאין מברכין ברכה זו לא קטנים ולא עבדים. מתייחסים לברכה שהיחיד מוסיף לברכת המזון כשאוכלים בבית חתנים, כמו שהיחיד אומר בברכה רביעית "המלך חי וכו'" כשמברכין בבית האבל (הל' ח), וזה לא שייך לציבור בכלל. וכן כתב הרב גולדברג שאישה לא יכולה להוציא איש בברכת חתנים כי היא לא מצטרפת לאימון ואי"כ אינה מחויבת. אבל למרות שהיא לא מצטרפת לאימון (שו"ע או"ח קצט, ז), וכל מי שחייב באימון חייב בשבע הברכות (ראה הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' נו). וכל זה צריך עיון, ואין כאן המקום להאריך.

14. הרב אהרן סולובייצ'יק, עוד ישראל יוסף בני חי, סי' לב, עמ' ק.